

Jakub Waśko
Uniwersytet Warszawski
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1361-0516>
e-mail: j.wasko@uw.edu.pl

**Maria Wojtak: *Wprowadzenie do genologii.*
Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-
-Skłodowskiej. Lublin 2019, ss. 292**

Genologia polska przeszła długą drogę ewolucji. Jako kanoniczne tomy tej dziedziny należy wymienić następujące pozycje: *Polską genologię literacką* (2007), *Polską genologię lingwistyczną* (2008) oraz *Polską genologię: gatunek w literaturze współczesnej* (2009). Za prekursorkę genologii w Polsce uważa się Stefanię Skwarczyńską, która w 1965 r. opublikowała *Wstęp do nauki o literaturze*. W pozycji tej znalazły się podstawowe założenia genologii jako nauki o rodzajach i gatunkach wypowiedzi (Skwarczyńska 1965: 218–227). W latach sześćdziesiątych ubiegłego wieku swoje prace publikował również Michaił Bachtin. Miały one wpływ nie tylko na polską, lecz także światową genologię. W 1986 r. przełożono jego prace na język polski. W jednej z tez Bachtin głosił, że gatunki są dane jak gramatyka, a na co dzień posługujemy się w relacjach właśnie gatunkami (Bachtin 1986: 354–361). Siedemnaście lat po publikacji Skwarczyńskiej istotne stanowisko w sprawie podziału gatunkowego zajął Antoni Furdal. Jako pierwszy na polskim gruncie zaproponował włączenie badań nad komunikatami w dziedzinę językoznawstwa, wprowadzając przy tym termin *genologia lingwistyczna* (Furdal 1982: 61–70). Dyskusję naukową nad genologią rozpoczął w 1993 r. Stanisław Gajda. Według niego genologia skupia się nie tylko na kategoriach formalnojęzykowych, istotne są także charakter poznania (kognitywizm) oraz kategorie odbiorcy (pragmatyzm) (Gajda 1993: 245–258). W późniejszym czasie dookreślił i pogłębił swoje badania (Gajda 1993: 135–148). Na przestrzeni lat badacze zajmowali się również relacjami między gatunkami a stylem wypowiedzi. Jeden z najistotniejszych artykułów na ten temat napisała Bożena Witosz, która przedstawiła stanowisko

głoszące, że „od wyboru wzorca gatunkowego uzależniony był wybór wzorca stylowego” (Witosz 1999: 37–51). Witoszowa na temat genologii napisała wiele prac, a do najważniejszych należy zaliczyć *Dyskurs i stylistykę* oraz *Genologię lingwistyczną. Zarys problematyki*. Maria Wojtak w 2004 r. opisała własną teorię genologiczną, obejmującą wzorce kanoniczne oraz alternacje i adaptacje na podstawie gatunków prasowych. Rok po publikacji Marii Wojtak pierwszą podręcznikową syntezę zagadnień genologicznych przedstawiła Bożena Witosz. Dzięki jej publikacji zestawione zostały: teoria gatunku, opis relacji między gatunkami, różne koncepcje autorskie, miejsce genologii wśród innych dyscyplin filologicznych (Witosz 2005: 99–221). W najnowszych opracowaniach genologicznych dominuje charakteryzowanie gatunków przez ujęcie opisowe poszczególnych gatunków. Maria Wojtak skupiała się np. na tekstach związanych z kultem religijnym, m.in. w publikacjach *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne* (2011) oraz *Do Boga... O Bogu... Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej* (2019).

Publikacja M. Wojtak z 2019 r. stanowi sumę genologiczną i jednocześnie przedstawia jej własną metodę badań gatunków. Z tych powodów należy na nią zwrócić uwagę. Nie ma wątpliwości, że książka wejdzie do klasyki polskiej genologii. Wybitna badaczka we *Wprowadzeniu do genologii* spojrzała na kwestię podziału gatunkowego w sposób przekrojowy. Jak deklaruje we wstępie, jej podejście nie powieli wcześniejszych dokonań syntezujących ten aspekt językoznawstwa (Wojtak 2019: 11). Warto zauważyć również, że w ostatnich latach językoznawstwo zwraca się w stronę dyskursu. Kompleksowe opracowanie dotyczące tak szerokiego pola badawczego jak genologia wydaje się tym bardziej pożądane. Dużym atutem książki M. Wojtak jest podział kwestii gatunkowości i ogląd problemu w różnych aspektach. W wyczerpujący i przemyślany sposób opisała nie tylko teoretyczne założenia genologii, lecz także podała konkretne przykłady obrazujące jej ewolucję oraz niektóre problemy związane z podziałem gatunkowym tekstów. Struktura monografii ma przejrzystą budowę.

W pierwszej części (*Wstępne deklaracje autorki*) Wojtak przedstawiła różnice między jej książką a dotychczasowymi publikacjami z zakresu genologii. Wcześniejsze dokonania w tym obszarze badaczka podzieliła na dwie grupy. W pierwszej znalazły się antologie ze zbiorami artykułów genologicznych. Tu autorka wymienia: *Genologię polską. Wybór tekstów* Ewy Miodońskiej-Brokes, Adama Kulawika i Mariana Tatara, *Współczesną polszczyznę. Wybór opracowań* (tom 3.) Jerzego Bartmińskiego, Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej i Joanny Szadury, *Zagadnienia i problemy współczesnej genologii* Danuty Ostaszewskiej i Romualda Cudaka oraz

Lingwistykę tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy Zofii Bilut-Homplewicz, Waldemara Czachura i Marty Smykały. Druga grupa tekstów, których Wojtak, jak sama zaznacza, nie powieli, pochodzi z tomów pokonferencyjnych. Autorka wymienia takie pozycje, jak: *Gatunki mowy i ich ewolucja* (5 tomów) pod redakcją Danuty Ostaszewskiej, *Genologia dzisiaj* pod redakcją Włodzimierza Boleckiego i Ireneusza Opackiego oraz *Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej* pod redakcją Anny Burzyńskiej-Kamienieckiej. We *Wstępnych deklaracjach* M. Wojtak zaznacza również, że brakuje zrębów teorii w jednej publikacji, co należy postrzegać jako cel stworzenia dość obszernej recenzowanej przez mnie publikacji.

Drugą część *Wprowadzenia do genologii* badaczka zatytułowała *Genologia polska w kilku odsłonach*. Składają się na nią następujące rozdziały: *Dylematy genologa* (tekst, który w pierwszej wersji pojawił się w 2015 r. w tomie *Porozmawiajmy o gatunkach*), *Koncepcje autorskie*, *Ujęcie kronikarskie* oraz *Genologia polska jako konstelacja dyscyplin*. Ostatni z wymienionych zawiera także podrozdziały: *Sytuacja poznawcza w genologii literackiej – zarys problematyki*, *Genologia lingwistyczna*, *Genologia medialna* i *Ujęcie antropologiczne*. *Dylematy genologa*. Poświęcone są one problemom, jakie spotykają badacze zajmujący się problematyką podziału gatunkowego. Autorka zwraca uwagę na fakt, że współczesna humanistyka wprowadziła kilka nurtów badawczych genologii: literacką, lingwistyczną oraz medialną (multimedialną). Jednocześnie zaznacza, że „problematyka genologiczna znajduje się w orbicie zainteresowań folklorystyki, filmoznawstwa, teatrologii, muzykologii, bibliistyki, a także edytorstwa i dyscyplin pokrewnych” (tamże: 26). W tym fragmencie badaczka skupia się na problemach związanych ze wskazanym rozbiem genologii. W jej opinii separatystyczne podejście do problemu jest mocno zaznaczone przez literaturoznawców, kulturoznawców i medioznawców. W stronę integracji dyscypliny zmiierzają natomiast językoznawcy. Kolejnymi poruszonymi kwestiami są: problematyka przedmiotu badań genologicznych, ujmowanie statusu gatunku, aspekty badania gatunku, systematyka gatunków, sposób opisywania gatunków, kierunek analiz (od tekstu do wzorca bądź od wzorca do tekstu), strona, od której należy rozpatrywać gatunek (nadawca, odbiorca, horyzontalne postrzeganie), sposób pogłębiania refleksji o gatunku. Mnogość problemów została opisana wyczerpująco i udowadnia, że genologia to dziedzina, która nadal jest wyzwaniem nawet dla doświadczonych badaczy.

Koncepcje autorskie przedstawione przez M. Wojtak w recenzowanej książce mają na celu przybliżyć spojrzenie wybitnych uczonych na genologię. Choć autorka zaznacza, że są one już szeroko zinterpretowane i powielane, to wciąż nie należą do „naukowej archaiki” (tamże: 38). W rozdziale

wymienione są stanowiska na temat problemu gatunków: Michaiła Bachtina, Stefanii Skwarczyńskiej, Anny Wierzbickiej, Antoniego Furdala, Stanisława Gajdy, Aleksandra Wilkonia, Bożeny Witosz, Ewy Malinowskiej, Danuty Ostaszewskiej, Małgorzaty Kity, Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej-Bartmińskiej. M. Wojtak nie unika również przybliżenia swoich dokonań w dziedzinie genologii, zaznaczając jednocześnie: „Piszę tu o własnych badaniach z dystansem, aby nie zmieniać poetyki rozdziału i aby moje poglądy mogły być scharakteryzowane na tle innych ujęć autorskich” (tamże: 50).

W *Ujęciu kronikarskim* Wojtak uwzględnia najważniejsze jej zdaniem publikacje z zakresu teorii genologicznej. Choć zaznacza, że obowiązkiem kronikarza jest uwzględnienie wszystkich tego typu tekstów, to postanowiła skomentować tylko te najbardziej istotne. Taki sposób przedstawienia problemu wydaje się szczególnie przydatny dla badaczy chcących śledzić ewolucję nauki o gatunkach. Rozdział autorka rozpoczyna od 1965 r., a kończy na 2019 r. Charakterystyczne jest to, że w ostatnich latach znaczna część przytoczonych przez badaczkę opracowań poświęcona jest konkretnej genologii (przede wszystkim medialnej lub węższej: prasowej), a nie całości teorii podziału gatunkowego. Należy podkreślić, że rozdział ten może mieć szczególną wartość dla dydaktyki akademickiej.

Ostatni rozdział drugiej części poświęcony jest złożoności rodzimej nauki o gatunkach. M. Wojtak jako dominujące przedstawia: genologię literacką, lingwistyczną i medialną. Ostatnia z wymienionych była już wcześniej przedmiotem jej szerszych badań, m.in. w *Gatunkach prasowych*. W książce z 2019 r. Wojtak zdecydowała się na ujęcie filologiczne z uzupełnieniem przez opis koncepcją kulturową.

Trzecia część pracy, zatytułowana *Genologia jako przestrzeń poznawcza*, zaczyna się od *Ustaień wstępnych*. Maria Wojtak analizuje w niej ujmowanie genologii na tle innych badań. Autorka postrzega genologię jako obszar dociekań transdyscyplinarnych. Formowana jest ona ze względu na metodologię. Sama autorka wskazuje, że w recenzowanym opracowaniu odwołuje się do dziedzictwa filologii, co ma służyć poszerzaniu analiz teoretycznych oraz praktycznych. Badaczka wyraża chęć kontynuowania swoich dotychczasowych koncepcji, „nadając im status stylu myślowego” (tamże: 107–108). Perspektywa rozszerzona o dziedzictwo nauk sąsiedzkich (dramatologia, teologia, prawo i medioznawstwo) pozwoliła na pogłębienie teoretycznych założeń genologii oraz poziomu i zakresu analiz.

W rozdziale *Genologia teoretyczna* nakreślone zostało najważniejsze zadanie tego obszaru badawczego. Ma on przede wszystkim stworzyć podstawy do ustalenia kryteriów badawczych, określić metody opisu, wskazać

cele badań oraz przedstawić zakres korzystania z tradycji dotychczasowych badań genologicznych. Na uwagę w tym miejscu zasługuje fakt, że autorka w rozdziale powołuje się w zasadzie wyłącznie na swoje dokonania naukowe w dotychczasowych badaniach nad podziałem gatunkowym, a w dużej mierze opiera się na publikacji *O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu*. Istotnym założeniem jest to, że autorka wyraźnie zaznacza, że jej punkt widzenia nie jest powszechnie obowiązujący, ale pomaga jej samej w kształtowaniu założeń metodologicznych (tamże: 113).

Rozdział *Genologia opisowa* podzielony został na kilka podrozdziałów. W pierwszym autorka snuje rozważania o sposobie porządkowania podstawowych pojęć związanych z opisywanym nurtem badawczym. Badaczka przybliżyła definicje: *gatunku wypowiedzi, wzorca gatunkowego, aspektów i wariantów wzorca, paradoksów gatunku, pola gatunkowego i pola gatunkowych odniesień, gatunków* (z podziałem na prasowe, religijne, urzędowe), *dyskursu, redukcjonizmu genologicznego, gatunków w formie kolekcji, kolekcji gatunków* (wraz z realizacjami w tekstach) oraz *przebitek gatunkowych* (tamże: 114). Każde z wymienionych pojęć zostało przez M. Wojtak opatrzone szczegółowym komentarzem wraz z przedstawionym wzorcem realizacji.

W dalszych rozważaniach autorka analizuje *Portrety wybranych gatunków*. Skupia się na modlitewniku i wideoblogu popularnonaukowym. Zdecydowanie więcej uwagi poświęca temu pierwszemu. Gatunek ów był już wcześniej przedmiotem badań Wojtak, co zostało wspomniane we wcześniejszej części recenzji. Analizę rozpoczyna od charakterystyki ogólnej modlitewnika, by następnie przejść do współczesnej realizacji kanonu. Zauważa, że nowsze modlitewniki nie skupiają się już tylko na wyjaśnianiu doktryny, lecz także przedstawieniu formuł modlitewnych w taki sposób, że wierny odbiera je jako głos własny. M. Wojtak prezentuje również „Typowe i mniej typowe modyfikacje kanonu”. W tym miejscu powołuje się m.in. na *Z Bogiem na czacie. Modlitewnik dla młodych* Wojciecha Jędrzejewskiego oraz *SMS do Pana Boga. Modlitewnik dla mających mało czasu* Pawła Chornikowskiego. Obie pozycje są zerwaniem z kanonem i prezentują znacznie unowocześniony styl. Chodzi przede wszystkim o dostosowanie formy modlitwy do współczesnego odbiorcy. W pierwszej przytoczonej pozycji autor osiągnął ten cel dzięki przedstawieniu zachowań charakterystycznych dla młodzieży w kontaktach rówieśniczych. Druga natomiast zrywa z dotychczasową konstrukcją książeczkową i przedstawia zupełnie nową formułę gatunku – wypowiedzi gromadzonych w „mikrokolekcjach” (tamże: 142–143). Nad ostatnim zjawiskiem (*Przełamywania konwencji modlitewnika w formie książeczki*) M. Wojtak zastanawia się zresztą w kolejnej części swojej publikacji.

Zainteresowanie naukami teologicznymi widoczne jest także w kolejnej części publikacji – *O przestrzeni poznawczej genologii opisowej*. Badaczka w tym fragmencie opisała refleksje związane z możliwością kształtowania przestrzeni poznawczej genologii opisowej przez urozmaicenie jej naukami pozafilologicznymi. Sama zauważa, że jej dotychczasowe dokonania w tym aspekcie związane są w dużej mierze z tekstami kultu religijnego i na tym gruncie przedstawia treści, o jakie mogą wzbogacić się filologiczne ramy poznawcze. Chodzi tu o dookreślanie granic kategorii i konkretnych gatunków. Wojtak zauważa również, że nauki teologiczne wzbogacają teorię o *wzorzec stanowiony* (przy okazji wprowadzając właśnie to pojęcie) (tamże: 157). Ceniona badaczka genologii zauważa także, że kontekst życiowy gatunku, jaki bez wątpienia jest cechą charakterystyczną tekstów religijnych, przyczynia się do zmian ewolucyjnych.

Rozdział *Genologia historyczna* M. Wojtak podzieliła na trzy podrozdziały: *Stan posiadania*, *Genologia historyczna a inne dyscypliny filologiczne* oraz *Przestrzeń poznawcza genologii historycznej*. Pierwszy z rozdziałów został dodatkowo rozbity na dwie części. *Zagadnienia metodologiczne* przynoszą konkluzję na temat dotychczasowych badań: „Językoznawcy zainteresowani badaniami gatunków w perspektywie historycznej utrwalali założenia teoretyczne dyscypliny i weryfikowali je w analizach skonfigurowanych w zróżnicowany sposób. Były to z reguły analizy immanentne [...] lub kontekstowe” (tamże: 162). *Typy i zakresy analiz* skupiają się z kolei na sposobie prowadzenia dotychczasowych badań. Padają tu nazwiska m.in. Hanny Żmigrodzkiej, Danuty Ostaszewskiej oraz Artura Rejtera. Wojtak zauważa, że badania genologii historycznej w Polsce mają wciąż charakter wycinkowy, ale w zakresie zainteresowań poszczególnych badaczy są wystarczająco pogłębione. Zdaniem autorki *Wprowadzenia do genologii* sposób ten przekazuje wiedzę o zachowaniach komunikacyjnych w przeszłości.

W dalszej części genologia historyczna została zestawiona z innymi dyscyplinami filologicznymi. Szczególnie interesujące jest określenie genologii historycznej w kontekście historii języka. Zgodnie z teorią przekazaną przez Wojtak, która z kolei powołuje się na Stanisława Borawskiego (Borawski 2006: 11–30), „badania nad dziejami gatunków mogą być sytuowane w ramach nowych koncepcji historii języka” (Wojtak 2019: 165). W tym kontekście pada także po raz kolejny nazwisko Danuty Ostaszewskiej, która zauważa, że genologiczny zwrot historyczny stanowi szansę dla ożywienia badań nad komunikacją językową naszych przodków. M. Wojtak przestrzeń poznawczą genologii historycznej określa jako „tak rozległą, że aż trudno ją sobie uprzytomnić w szczegółach” (tamże: 174). Jako najważniejsze zadanie przed badaczami autorka stawia poszerzenie instrumentarium badawczego.

Część trzecią kończą charakterystyki genologii praktycznej (stosowanej) oraz kontrastywnej. Pierwszy wspomniany dział genologii nie ma ostrych granic. Sama Wojtak już na wstępie zaznacza, że jej opis dotychczasowych dokonań w tej dziedzinie ma charakter „postulatywny i hipotetyczny”. W przypadku genologii kontrastywnej Wojtak docenia neofilologów, a szczególnie germanistów z Zofią Bilut-Homplewicz na czele. W swoim opisie autorka recenzowanej książki posługuje się przede wszystkim przykładami z badań związanych z porównaniem polskiej perspektywy badawczej z niemiecką i amerykańską.

Część czwarta *Wprowadzenia do genologii* stanowi materiał dla wszystkich oczekujących praktycznego podejścia do badań nad gatunkami. M. Wojtak w swoich badaniach praktycznych skupia się przede wszystkim na gatunkach w mediach i tekstach religijnych. W związku z tym i w książkowej publikacji z 2019 r. postanowiła przedstawić przykłady pochodzące właśnie z takich źródeł. Jak zaznacza we wstępie do analizy, prezentowane „migawki analityczne nie tylko uzupełniają dotychczasową praktykę badawczą autorki, lecz także mają poszerzać perspektywy poznawcze zarówno genologii opisowej, jak i praktycznej” (tamże: 209). Wojtak przeprowadza studium przypadku kolumny „Gazety Wyborczej” na przykładzie drugiej strony wydania dziennika. Wyraźnie rozgranicza tekstowe formy informacyjne i publicystyczne oraz stara się określić gatunek, jakim jest cała przedstawiona strona. W dalszej części badaczka przygląda się wzmiankom. W przypadku przekazu religijnego M. Wojtak skupia się przede wszystkim na unowocześnionych jego formach – SMS od Boga Ojca do młodzieży, smartfon ewangelizacyjny oraz prawdy religijne przedstawione za pośrednictwem znaków drogowych. Książkę Marii Wojtak zamyka analiza piśmiennictwa użytkowego. Autorka w analizie genologicznej przedstawia formy rzadko opisywane przez innych badaczy: ogłoszenie o wyjeździe na kulig, instrukcję tankowania samochodu ze stacji benzynowej, skład lodów owocowych, treść kuponu rabatowego, regulamin korzystania z wieży widokowej w gminie Sułów. Wnioskiem płynącym z badania wymienionych przykładów jest to, że nadawcy komunikatów wydają się niewolnikami konwencji, choć często sami o tym nie wiedzą.

Książka Marii Wojtak *Wprowadzenie do genologii* jest opracowaniem spójnym i wyczerpującym. Autorka zebrała wszystkie najważniejsze teorie genologiczne rozpowszechnione na polskim gruncie. Przedstawiła je w sposób przystępny dla odbiorcy i na różnych płaszczyznach przydatnych w badaniach wieloaspektowych – ujęciu kronikarskim, koncepcji autorskich, przestrzeni poznawczych konkretnych działów genologii. Wojtak zaznacza, że publikacja nie stanowi monografii w klasycznym rozumieniu. Z pewnością spełnia rolę

kompendium genologicznego dla badaczy zainteresowanych tą tematyką oraz podręcznika akademickiego dla studentów kierunków humanistycznych. Wybitna badaczka zaprezentowała różne płaszczyzny poznawcze i punkty widzenia na genologię.

Opracowanie Marii Wojtak może być przydatne dla wszystkich odbiorców, skupiających się na gatunkowości tekstów. Jest syntetycznym zebraniem dokonań samej badaczki z zakresu genologii. Autorka podkreśla, że zwięzła publikacja dotychczasowych ustaleń własnych pozwala na wieloaspektowe ich uporządkowanie oraz pokazuje nową perspektywę badawczą.

W mojej opinii *Wprowadzenie do genologii* to pozycja, która w sposób spójny i usystematyzowany przedstawia dotychczasowe dokonania polskich genologów. Z perspektywy osoby, która w swoich badaniach korzysta z ustaleń Marii Wojtak w zakresie gatunków prasowych, stwierdzam, że tego typu opracowanie jest niezwykle istotne w kontekście przedstawienia różnych punktów widzenia na gatunki.

Literatura

- Bachtin M. (1986): *Estetyka twórczości słownej*. Tłum. D. Ulicka. Warszawa.
- Borawski S. (2006): *Odmiana języka i gatunek mowy jako pojęcia sterujące w opisie dziejów języka*. [W:] *Zielonogórskie seminaria polonistyczne*. Zielona Góra, s. 11–30.
- Furdal A. (1982): *Genologia lingwistyczna*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XXXVIII, s. 61–70.
- Gajda S. (1993): *Gatunkowe wzorce wypowiedzi*. [W:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Wrocław, s. 245–258.
- Gajda S. (2009): *Gatunki, wypowiedzi i genologia*. [W:] *Lingwistyka tekstu w Polsce i w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy*. Red. Z. Bilut-Homplewicz, W. Czachur, M. Smykała. Wrocław, s. 135–148.
- Skwarczyńska S. (1965): *Wstęp do nauki o literaturze*. T. 3. Warszawa.
- Witosz B. (1999): *Czy gatunek i styl są we współczesnej stylistyce pojęciami konkurencyjnymi?* „Stylistyka” VII, ds. 37–51.
- Witosz B. (2005): *Genologia lingwistyczna. Zarys problematyki*. Katowice.
- Wojtak M. (2004): *Gatunki prasowe*. Lublin.
- Wojtak M. (2011): *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*. Tarnów.
- Wojtak M. (2019): *Do Boga... O Bogu... Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*. Tarnów.
- Wojtak M. (2019): *Wprowadzenie do genologii*. Lublin.